

UŞÛR

(عشور)

Pazar ve gümrük vergisi
(bk. GÜMRÜK; MEKS).**UTANMA**

(bk. HAYÂ).

UTBE b. ESÎD

(bk. EBÛ BASİR).

UTBE b. GAZVÂN

(عتبة بن غزوان)

Ebû Abdillâh (Ebû Gazvân) Utbe
b. Gazvân b. Câbir el-Mâzinî
(ö. 17/638)**İlk müslümanlardan,
Basra şehrinin kurucusu.**

Soyu Mudar kabilesinin Kays Aylân koluna bağlıdır. Nevfel b. Abdümenâf (Abdüşems) oğullarının antlaşmasıdır. İlk müslümanlardan olup İkinci Habeşistan hicretine katıldı (616). Mekkeliler'in müslüman olduğuna dair gelen yanlış haber üzerine bir grup muhacirle birlikte Mekke'ye döndü. Hicretin birinci yılı Şevval ayında (Nisan 623) Hz. Peygamber, Ubeyde b. Hâris kumandasında altmış veya seksen kişilik bir birliği Ebû Süfyân'ın idaresindeki Mekke ticaret kervanının önünü kesmek için yola çıkarmıştı. Taraflar Seniyyetülmerr'e'nin aşığındaki Ahyâ suyunun yanında karşılaştı. Ok atışı dışında herhangi bir çarpışma olmadı ve Mekke kervanı hızla oradan uzaklaştı. Medine'ye hicret edebilmek amacıyla bu kervanda bulunan Utbe b. Gazvân ile Mikdâd b. Amr Mekkeliler'in kervanından ayrılıp müslüman birliğine katıldı. Böylece Utbe'nin Medine'ye hicreti gerçekleşmiş oldu. O sırada kırk yaşlarında bulunan Utbe Medine'de bir müddet Abdullah b. Seleme el-Aclânî tarafından misafir edildi. Daha sonra ashâb-ı Suffe'ye katılan Utbe Hz. Peygamber tarafından ensardan Ebû Dücâne ile kardeş ilân edildi. 2. yılın Safer ayında (Ağustos 623) Resûl-i Ekrem'in ilk askerî harekâtı olan Ebvâ Gazvesi'nde müşriklerin içine sızıp haber topladı. Aynı yıl receb ayında (Ocak 624) Hz. Peygamber'in Abdullah b. Cahş kumandasında Batn-ı Nahle'ye gönderdiği küçük bir müfrezede yer alırsa da Sa'd

b. Ebû Vakkâs ile nöbetleşe bindikleri deveyi kaybettikleri için seferin bütün aşamalarında bulunamadı (İbn Sa'd, II, 11). Başta Bedir olmak üzere Resûlullah'la birlikte diğer gazvelere ve bazı seriyelere katıldı. Meşhur bir okçu olan Utbe bu savaşlarda büyük yararlıklar gösterdi.

Hz. Ömer'in halifeliği dönemindeki pek çok fetih hareketinde görev üstlendi. Halife, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın ordusuyla birlikte Kûfe'de bulunan Utbe'yi 14 yılında veya Rebîülevvel-Rebîülâhir 16'da (Nisan-Mayıs 637) Araplar'ca Arzulhind diye adlandırılan Basra bölgesinin fethiyle görevlendirdi. Alâ b. Hadramî'nin ordusunda bulunan ve savaş taktikleriyle düşmanın planlarını anlama hususunda uzman olan Arfece b. Herseme'yi de Utbe'nin yanına verdi (Nüveyrî, XIX, 234). Utbe, Keldâniler döneminde Tereidon, Sâsâniler döneminde Vehiştabâd Erdeşir diye bilinen şehrin harabelerinin bulunduğu yeri (Hureybe) yaklaşık 800 kişilik bir kuvvetle zaptetti. Daha sonra buraya 5 km. mesafedeki Übüle'yi, ardından Destmîsân'ı ve Ahvaz bölgesini fethetti. Aralarında Hasan-ı Basrî'nin babası Yesâr'ın da bulunduğu birçok esir ve yüklü miktarda ganimet elde etti. Arazi yapısı ve coğrafi konumu sebebiyle burasının bölgenin ikamet için en uygun yer olacağını gördükten sonra Rahbetü Benî Hâşim denilen yerde karargâh kurdu. Bir cami ve idare binası inşa etmeye karar veren Utbe caminin planının çizimi ve inşası için Mihcen b. Edru'u görevlendirdi. Kamıştan yapılan cami tamamlanınca burada meşhur hutbesini okudu. Birkaç yıl boyunca sadece askerî amaçlarla kullanıldığından nüfusu artmayan Basra şehri yeni grupların gönderilmesi üzerine zamanla yoğunlaştı ve bugünkü yerine taşındı.

Altı ay kadar Basra'ya yönettiği söylenen Utbe (İbn Sa'd, III, 99; VII, 8), bağlı bulunduğu bölge valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs ile arasında anlaşmazlık çıkınca idarî konularda Mücâşi' b. Mes'ûd'u, namaz kırdırmak üzere Mugire b. Şu'be'yi vekil bırakarak Hz. Ömer'le görüşmek için Medine'ye gitti. Durumu arzedip yönetimden affını istediysede halife bunu kabul etmedi ve ona görevinin başına dönmesini emretti. Geri dönmek zorunda kalan Utbe yola çıkarken, "Allahım, beni bir daha Basra'ya döndürme!" şeklinde dua etti. Necid yolundaki Ma'din-i Benî Süleym (Rebeze) mevkiinde bineğinden düşerek eli yedi veya elli dokuz yaşında öldü. Ba-

zı rivayetlere göre ölüm tarihi 14 veya 15, ölüm sebebi ise karın ağrısıdır. Hâris b. Kelede'nin kızlarından biri ve Ebû Behre'nin kız kardeşi Ezde ile evlenen Utbe'nin Gazvân ve Abdullah adlarında iki oğlu vardı. Kız kardeşi Büsre, Ebû Hüreyre ile evliydi. Hâlid b. Umeyr el-Adevî, Kabisa b. Câbir, Hârûn b. Riâb ve Guneym b. Kays el-Mâzinî gibi râviler kendisinden hadis nakletmiş, Utbe'nin rivayetleri Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserlerinde yer almıştır. Tanınmış bir hatip olan Utbe'nin Basra'nın inşasından sonra şehrin camisinde okuduğu ilk hutbe hem edebî açıdan hem muhtevası itibariyle meşhurdur. Hutbesinde İslâm'ın ilk yıllarındaki mahrumiyetten ve yoksulluktan örnekler veren Utbe artık eski durumun sona erdiğini ve müreffeh bir hayat sürmeye başladıklarını söylemiş, ancak bu gelişmenin aynı zamanda tehlikeli olduğunu ifade ederek insanları dünyaya kapılmamaları hususunda uyarılmış, dünya hayatının kısılgına dikkat çekip onları hayırlı amellere öncelik vermeye çağırmıştır (Müslim, "Zühd", 14).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 107, 283, 324, 365, 478-479, 592, 602, 604, 680; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 10-11; III, 98-99, 556; VII, 5-8; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 85, 115, 275, 288; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 373; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, I, 155-157; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 1026-1029; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 565-567; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIX, 234-236; Mizzi, *Tehtizbü'l-Kemâl*, XIX, 317-318; Zehabî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 304-306; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-Hulefâ'i'r-râşidin*, s. 70, 129, 132-134; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 455; Abdülhâlik Bâkir, "Basra", *DîA*, V, 108-109.

ERDİNÇ AHATLI

UTBE b. REBÎA

(عتبة بن ربيعة)

Ebû'l-Velid Utbe b. Rebîa
b. Abdüşems b. Abdimenâf
(ö. 2/624)**Mekkelî müşriklerin
ileri gelenlerinden biri.**

Soyu Abdümenâf'ta Hz. Peygamber'le birleşir. Küçük yaşta babasını kaybettiği için Harb b. Ümeyye'nin velâyeti altında büyüdü. Mekke'de görüşüne değer verilen, cömert, hatip ve şair kişilerden biridir. Câhiliye şairlerinden Tâifî Ümeyye b. Ebû's-Salt, Utbe'nin peygamber olduğunu iddia ederdi. Eyyâmü'l-ficâri'l-evvel'in son savaşına Harb b. Ümeyye'den izin almadan katıldı; iki ordunun arasına devesini sürüp onları barışa davet etti ve savaşın

UTBE b. REBĪA

son bulmasını sağladı. Ebû Süfyân'ın kayınpederi ve hilfû'l-ahlâf mensubu olan Utbe b. Rebîa, "Eğer Hilfû'l-fudûl'e katılmam için ailemden ayrılmam gerekseydi bunu hiç çekinmeden yapardım" diyerek Mekke aristokrasisinden farklı bir yaklaşım benimsemişti (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XVII, 300). Risâletten önce Kâbe'nin tamiiri sırasında Hacerülesved'in içine konulduğu örtüyü tutanlardan biri de Utbe'dir.

Hız Muhammed'in peygamberlik iddiasından vazgeçirilmesi için Ebû Tâlib ile görüşen Kureyş heyetinde yer aldı. Resûl-i Ekrem'e karşı çıksa da ona eziyet etmedi, yumuşaklıkla onu davasından vazgeçirmeye çalıştı. Bununla birlikte Mes-cid-i Harâm'da arkadaşlarıyla beraber Hz. Ebû Bekir'i öldüresiye dövdüğü rivayet edilmektedir (Nüreddin el-Halebî, I, 475-476). Davasından vazgeçirmek maksadıyla Hz. Muhammed'e bazı önerilerde bulunan Utbe, Resûlullah'ın okuduğu âyetlerden (Fussilet 41/1-13) etkilenerek hiçbir şey yapmadan arkadaşlarının yanına döndü. Nitekim Utbe'nin gizlice Hz. Peygamber'in Kur'an okuyuşunu dinlediği nakledilmektedir. Resûl-i Ekrem, Tâif'ten ayrılırken saldırıya uğradığında Utbe ve kardeşi Şeybe'ye ait bahçeye sığınmıştı. Bu sırada orada bulunan Utbe ve kardeşi Hz. Peygamber'e köleleri Addâs'la üzüm gönderdi. Utbe b. Rebîa, Resûlullah'ın öldürülmesine karar verilen Dârünnedve toplantısına kardeşiyle birlikte katıldı. Resûl-i Ekrem'le olan akrabalığı ve muhacir müslümanlarla olan yakınlığı sebebiyle aralarında bir çatışma çıkmasını istemedi; gönülsüz katıldığı Bedir Savaşı hazırlıkları esnasında Ebû Süfyân Mekke'de bulunmadığı için görevini vekâleten üstlendi (Hattâbî, II, 148). Utbe, Hakîm b. Hizâm'ın savaşa katılmadan geri dönülmesi teklifini destekleyince Ebû Cehil tarafından korkaklıkla itham edildi.

Bedir Savaşı'nda Utbe, savaşa karşı olmakla birlikte Ebû Cehil'in onu ayıplaması üzerine oğlu Velîd ve kardeşi Şeybe ile mübârezeye çıktı. Onlara karşı ensardan Hâris'in çocukları Avf ve Muavviz ile Abdullah b. Revâha çıktı. Ancak kendilerinin dengi olan akrabalarıyla çarpışmak istediklerini söylemeleri üzerine Hamza, Ali ve Ubeyde b. Hâris meydana geldi. Ubeyde Utbe ile, Hamza Şeybe ile, Ali de Velîd ile çarpıştı. Hamza ve Ali rakiplerini öldürdüler; Ubeyde ile Utbe ise birbirlerini yaraladılar. Hamza ve Ali Ubeyde'ye yardıma giderek Utbe'yi öldürdüler. Yetmiş yaşın-

da iken katledilen Utbe'nin cesedi Bedir'de öldürülen diğer müşriklerle birlikte kör bir kuyuya atıldı. Utbe'nin oğullarından Ebû Huzeyfe, Bedir Savaşı'nda müslümanların safında yer alırken kızı Ebû Süfyân'ın hanımı Hind Bedir'de öldürülen babası, kardeşi ve amcasının intikamını almak için Vahşî b. Harb ile anlaşılıp Uhud Savaşı'nda Hamza'yı öldürttü.

Hız Peygamber'in, müslümanlara işkence etmesi, İslâm dinine şiddet ve baskı yoluyla karşı koymasıyla tanınan bazı müşriklere beddua ettiğini ve bu bedduasının etkisini gösterdiğini bildiren hadisler vardır. Bu hadislerin birinde Resûl-i Ekrem, Utbe b. Rebîa'nın da aralarında bulunduğu yedi kişi hakkında beddua etmiş, bunların hepsi Bedir Savaşı sırasında öldürülmüştür (*Müsned*, I, 393, 397). Aynı şekilde Hz. Peygamber, Kâbe'nin yanında secdeye vardığı bir sırada Ukbe b. Ebû Muayt'ın kendisini tâciz etmesi üzerine aralarında Utbe b. Rebîa'nın da bulunduğu Kureyş ileri gelenlerini Allah'a havale etmiştir (Buhârî, "Cizye", 21). Başta Abese süresi olmak üzere bazı âyetlerin nüzûl sebebinin Utbe'yle ilgili olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Mukâtil b. Süleyman'a göre, "Allah'ın nur vermediği kimsenin nuru olmaz" âyeti (en-Nûr 24/40) onun hakkında inmiştir. Zira Câhiliye döneminde dindar görüldüğü halde İslâm ortaya çıktıktan sonra iman etmemiştir (Kurtubî, XII, 286). "Onların günah işleyen ve inkârcı olanlarına uyma!" âyetinin de (el-İnsân 76/24) Utbe b. Rebîa ile Velîd b. Mugire hakkında nâzil olduğu rivayet edilir (*a.g.e.*, XIX, 149).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 393, 397; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, tür.yer.; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts., I, 276, 299, 313-314; II, 26, 79, 93, 256, 262-265, 282-283, 356; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 127-128, 146, 201; II, 16-18, 23-24; III, 17, 84; IV, 208; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebû Kureyş* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1982, s. 152-153; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 160, 175, 400-401, 433; a.mlf., *el-Münemmak*, s. 54, 109-110, 178-180, 199, 281; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş ve aḥbâruḥâ* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Riyad 1419/1999, I, 371-372; II, 981; Belâzürî, *En-sâb*, I, 151-152, 291-293; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 323, 345-346, 370, 426, 443, 461; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egâni*, XVII, 300; Hattâbî, *Ğarîbû'l-hadis* (nşr. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî), Mekke 1402/1982, II, 148; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 286; XIX, 149; Nüreddin el-Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 475-476; Hamîdul-lah, *İslâm Peygamberi*, I, 109-111; Neşet Çağatay, "Utbe b. Rebîa", *İA*, XIII, 82-83; A. J. Wensinck, "Utba b. Rabî'a", *IEJ* (İng.), X, 944-945.

ADNAN DEMİRCAN

UTBÎ, Muhammed b. Abdülcebâr
(محمد بن عبد الجبار العنبي)

Ebû Nasr Muhammed
b. Abdilcebâr el-Utbî er-Râzî
(ö. 427/1036)

Eddip, şair ve tarihçi.

350 (961) yılında Rey'de doğdu. Sahâbeden Utbe b. Gazvân'a nisbetle Utbî diye anılır. Sâ mânî Veziri Ebû'l-Hüseyn el-Utbî'nin torunudur. Ailesi kabile mensuplarıyla birlikte Rey'e yerleşmişti. Sâ mânîler devrinde Horasan'da önemli bir görevde bulunan dayısı Ebû Nasr'ın yanına gitti ve Nişâbur'da sâhibü'l-berid olarak Sâ mânî hizmetine girdi. Sâ mânîler'in Horasan ordusu kumandanı Ebû Ali b. Ebû'l-Hasan es-Simcûrî ve Ziyârîler'den Kâbûs b. Veşmgîr'e kâtiplik yaptı. Ardından Gazneli hânedanının kurucusu Sebük Tegin'e intisap etti. Bu arada Sebük Tegin ve Sultan Mahmud devrinin münşî ve ediplerinden Ebû'l-Feth el-Büstî'nin yanında çalıştı. Sebük Tegin'in ölümünden (387/997) sonra Sultan Mahmud'un hizmetine girdi. Bir süre Nasr b. Sebük Tegin'in yanında Horasan'da bulundu ve onun hakkında mersiye yazdı. Sultan Mahmud tarafından Garcistan Hükümdarı Ebû Muhammed b. Esed'e elçi olarak gönderildi (389/999), onu Sultan Mahmud adına hutbe okunması ve para bastırılması hususunda ikna etti. Bâdgîs'teki Genc-i Rustak sâhib-i beridliğine tayin edildi. Fakat buradaki Vali Ebû'l-Hasan el-Begavî'nin entrikası sonucu görevinden uzaklaştırıldı (413/1022). Bir süre Sultan Mesud'un yanında çalıştı. Ardından Nişâbur'a yerleşip ilim ve edebiyatla meşgul oldu. 427'de (1036) vefat etti, 430 (1039) yılında öldüğü de rivayet edilir.

Eserleri. Utbî'nin günümüze ulaşan eseri meşhur *Kitâbü'l-Yemînî*'dir (*Siretü'l-Yemînî, Târiḥu'l-Yemînî, Târiḥu'l-Utbî*). Müellif, Arapça kaleme aldığı eserini 412 (1021) yılında tamamlayarak hâmisî Gazneli Veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî'ye sundu. *Kitâbü'l-Yemînî* Sebük Tegin, Yemînüddeve Sultan Mahmud-ı Gaznevî ile çağdaşı hükümdar ve devletlerin 411 (1020) yılına kadar tarihini ihtiva etmektedir. Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinin yanı sıra Sâ mânîler'in son dönemleri, Abbâsîler, Saffârîler, Simcûrîler, Büveyhîler, Ziyârîler, Karahanlılar, Gurlular, Garcistan şahları, Afganlar, Ferîgûnîler (Âli Ferîgûn) ve Hârizmşahlr (Altuntaşoğulları) hakkında değerli bilgiler içerir. *Kitâbü'l-Yemînî*'nin çok süslü ve ağır olan üslûbu